

ПАРАМЕТРИ ТА КОНОТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОНЦЕПТУ “СВОБОДА”

Метою статті є розкриття образу, який покладений в основу українського концепту “свобода” та пов’язаний із національним світосприйняттям.

Ключові слова: концепт, національний соціум, етнічна своєрідність, духовні парадигми, концептуальне поле.

The paper aims at evaluating the Ukrainian concept “svoboda” which builds the national world-view.

Key words: concept, national environment, ethnic uniqueness, spiritual paradigms, conceptual domain.

У сучасній лінгвістиці все більшу увагу дослідників привертають механізми відображення реального світу мовою [2; 3; 4; 7; 8], систематизація та аналіз концептів у широкому мовному просторі [5; 6; 9]. Важливо зазначити, що процес категоризації та поділу світу відбувається постійно. Чинниками, які сприяють цьому, є концепти.

Об’єктом нашого дослідження є концепт “свобода” в мовній свідомості. Предметом вивчення стали характеристики концепту “свобода” в англійській (британській та американській) і українській лінгвокультурах.

Актуальність вивчення цього концепту визначається такими чинниками:

1. Лінгвокультурне вивчення мовної свідомості є одним із напрямків мовознавства, що активно розвиваються, однак багато проблем цього напрямку, зокрема визначення базових категорій, трактуються неоднозначно.

2. Свобода/воля є однією зі змістожиттєвих цінностей, що визначають світосприйняття й поведінку людей, разом з тим специфіка прояву цього концепту в англійській та українській лінгвокультурах вивчена недостатньо.

3. Концепт “свобода” є укоріненим і в філософській, і в побутовій свідомості, але специфіка реалізації цього концепту в цих концептосферах, за нашим даними, ще не була предметом лінгвістичного аналізу.

Одним з лексичних проявів традиційного українського концепту “свобода” вже з десяток років є його здатність розширювати поле реалізації інших концептів, дещо трансформувати їх сприйняття сучасним суспільством. Ще більшу динаміку до змін мають проявляти ключові “культурні концепти”, своєрідні стереотипні уявлення про найбільш важливі для певного національного соціуму реалії. Так, на уявлення українців про простір, волю, особливо для мешканців мегаполісів, мають впливати умови життя в обмеженому просторі великих міст. Однак цілком природно, образ, покладений в основу концепту, пов’язаний із національним світосприйняттям, національною свідомістю та менталітетом етносу. Етнос – мовна, традиційно-культурна спільнота людей, пов’язаних спільними уявленнями про своє походження й історичну долю, спільністю мови, культури й психіки, самосвідомістю групової єдності. Етнічна своєрідність проявляється в усьому: в тому, як люди працюють, відпочивають, їдять, говорять тощо. Кожному етносу притаманна етнічна самосвідомість, під якою розуміємо усвідомлення членами етносу своєї групової єдності й відмінності від інших аналогічних формувань. Це виражається в мові. Велика кількість пестливих форм свідчить про такі риси українців, як доброта, чутливість, здатність до співпереживання, лагідність тощо.

Концепт “свобода” та його частотність, інформативність, контекстуальна багатозначність, алегоричність та символічність сформували найважливіші національно-духовні парадигми початку ХХ ст. Саме це визначає свідомість, яка називається національною й становить сутність світогляду кожної нації, зумовлює характер її світосприймання.

Смислове наповнення концепту “свобода” деталізується різноплановими контекстуальними біномами: *воля – терор, вибір – примус, право – безправ’я, тісна стріха – широкі лани, світло – темнота, крига, що сковає – велика ріка народного життя* та ін., у тому числі й образно-символічними: *воля блискавкою промайнула – темна темнота вкрила все*. Інтерпретуються такі важливі фундаментальні поняття, як полон, насильство, неволя, гніт, рабство, камінь, тягар та ін. Концептосфера свободи позначена парадигмами, які передають довгоочікувані сподівання: *переддень святої волі, пробудження зі столітнього сну неволі й тьми, визвольний рух, ідеали волі й братерства, розправити приборкані крила...* Свобода як творча категорія найчастіше постає в таких концептуальних висловах, як *вільне письменство, вільні уста, вільне слово, сміливість думки* тощо. Цей концепт набуває також сатирично-іронічних параметрів: *Оце вам, читачу, – “свободное слово”!* [1, с. 1].

Концепт “свобода” широко корелює як з негативними конотаціями (непогамовний абсолютизм, кайдани, гніт, утиски, вікова неправда, нове безправ’я, тюремна неволя, поліційно-самовладні глухі мури, заслання, в’язниці, тюремні університети, холодні та темні заграбовані мури), так і з позитивними (вільний голос з-за кордону, вільний лад, вільні політичні народи Європи, демократизм, гідність, рівність, децентралізація, національна воля, політична воля).

Концепт “волі в неволі”, притаманний початку ХХ ст., – це загальнолюдський і близький до екзистенційної філософії концепт, за яким людина протиставляється масі, змертвілому світу. Це воля в обмежених імперських рамках, звуження внутрішньої свободи, протиставлення тюремного й, так званого, вільного світу. Через усі ці аспекти розкривається широке концептуальне поле свободи як духовної категорії українського буття цього періоду. Концепт “воля” виступає виплеканою народом мрією про гідне вільне життя. Саме таким воно вимальовується в низці метафор – *мати (зібрати, знайти, давати) волю, пускати на волю, віддаватися на волю, давати волю рукам (ногам, серцю, язикові, сльозам)*. Воля зіставляється з добром і правдою, які можна одержати тільки в боротьбі, тож, за неї треба боротися. За українськими народними уявленнями, воля дорожча за гроші й навіть за саме життя (*пускати на волю божу, воля не вмирає*), воля має неабияку владу (*вольовий характер, дії, зусилля; виконуючи бажання, волієш волею, наказуючи, диктуєш нею*). Уся історія споконвічної національно-визвольної боротьби українського народу “за волю, за щастя” підтверджує волелюбність українців, їх могутній внутрішній порив до волі.

Англійські *freedom* та *liberty*, навпаки, є даністю, правом людини, тим, що дано з самого початку (*personal/academic/political/economic/religious freedom/liberty*), проте, незважаючи на таку особливість, є не менш важливими поняттями для англomовного суспільства.

Необхідно зазначити, що потяг до свободи проявляється через індивідуалізм – характерну рису українців, британців та американців. У перших він може спричиняти схильність до непокори й вести до заперечення будь-якої влади. У других – розвинуте відчуття власної свободи та право на життя. Третіх вирізняє оптимізм, висока самооцінка й наполегливість – загальновизнані й шановані традиційні американські цінності.

Згідно етимологічним даним ім’я *liberty* походить з назв вільних, законнароджених людей, у рабовласницькому суспільстві приналежних до певної етнічної групи “своїх”. Ім’я *freedom* походить від етимона, що позначав афективне ставлення до себе й інших, подібно до лексеми *friend*. Відношення приязні між людьми пізніше, імовірно під впливом кельтського, починає використовуватися для позначення

приналежності людей до певної соціальної спільноти вільних. Ім'я концепту “свобода” в українській культурі пов'язують, з одного боку, із приналежністю до кола “своїх” (як і в германських мовах), з іншого боку – з виділенням себе як особистості. Ім'я *свобода* здобуває значення “свобода” не відразу, спочатку воно означало тільки бажання. Свобода втілює в собі національні особливості розуміння свободи українцями й пов'язується з простором і широтою як необхідними характеристиками українського образу простору.

За результатами аналізу словникових дефініцій імен концептів “свобода” й “воля” в українській та “freedom” і “liberty” в англійській лінгвокультурах були виділені три основних значення, загальні для порівнюваних лексем-репрезентантів концепту: 1) можливість поводитись як хочеш, 2) відсутність обмежень, 3) утримання не в ув'язненні, рабстві.

Кожне ім'я, крім того, має низку своїх власних значень, які, відповідно, є частиною значеннєвого змісту концепту, що виражається ним у певній лінгвокультурі (Рис. 1).

Freedom	Liberty	Свобода	Воля
можливість поводитись як хочеш, свобода волі (2)	можливість поводитись як хочеш (2)	можливість робити, що хочеш, поводитись за своїм бажанням + усвідомлена необхідність	можливість поводитись як хочеш
стан волі як відсутність обмежень (1)	воля як відсутність обмежень (<i>підпункт першої групи</i>)	взагалі відсутність обмежень, утиснень	воля як відсутність обмежень
воля як утримання не в ув'язненні, рабстві (3)	свобода від ув'язнення, рабства (1)		утримання не в ув'язненні
		відсутність обмежень, заборон у політичній області	
	мати офіційне право або дозвіл щось робити		
право володіння, свобода користування			
привілей, почесне право			
фамільярність, вільність	вільність у поведінці, викладі (тексту тощо)		
щирість, відкритість, відвертість			
легкість, невимушеність		легкість, відсутність ускладнень у чомусь невимушеність, відсутність зв'язаності	
свобода, легкість у русі			
		вільний, незайнятий час; дозвілля	

Рис. 1. Основні значення концептів, які досліджуються та порядок проходження їх словозначень у словниках.

Отже, можна зробити висновок, що, незважаючи на велику частотність використання понять *freedom*, *liberty*, *свобода* та *воля*, залишається багато питань щодо їх

сутності, наповнюваності, стабільності або динамічності. Особливої гостроти вони набувають, коли перетинаються або накладаються лінгвістична та культурологічна характеристики, що й зумовлює перспективність подальших досліджень у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ефремов С. Украинский вестник / С. Ефремов // Рада. – 1906. – Ч. 12. – С. 1.
2. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С. А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. – 1997. – Вип. III. – Черкаси: Сіач. – С. 3–11.
3. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1990. – 103 с.
4. Кубрякова Е. С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем / Е. С. Кубрякова // Язык и структуры представления знаний. – М.: Изд-во Рос. АН; Ин-т научн. информации по обществен. наукам. – 1992. – С. 4–38.
5. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование / Дж. Лакофф // Язык и интеллект: пер. с англ. и нем. – М.: Издат. группа “Прогресс”, 1995. – С. 143–184.
6. Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре / С. Е. Никитина // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука. – 1991. – С. 117–123.
7. Jackendoff R. Semantics and Cognition / R. Jackendoff. – Cambridge: The MIT Press, 1990. – 284 p.
8. Langacker R. W. Language and Its Structure: Some Fundamental Linguistic Concepts / R. W. Langacker. – N.Y.: Harcourt, Brace a World, Inc., 1968. – 260 p.
9. Wierzbicka A. Semantics, Culture and Cognition. Universal Human Concepts in Culture: Specific Configurations / A. Wierzbicka. – New York; Oxford: Oxford University Press, 1992. – 487 p.